

TIL VA NUTQ SOFLIGINING TILSHUNOSLIK NUQTAI NAZARIDAN MASALALARI. NUTQ SOFLIGIGA PUTUR YETKAZUVCHI OMILLAR.

Raximova Mohinur Qaxramon qizi

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti magistranti.

Lingvistika: ingliz tili yo'nalishi.

Annotatsiya: Ushbu tezisda, til va nutq sofligining tilshunoslik nuqtai nazaridan masalalari, nutq sofligiga putur yetkazuvchi omillar haqida fikr mulohazalar yuritiladi. Nutqning tozaligi samarali muloqotning muhim jihati hisoblanadi. Bu og'zaki tilning ravshanligi, to'g'riliigi va ravonligini anglatadi. Biroq, turli omillar nutqning tozaligiga putur yetkazishi mumkin, bu noto'g'ri muloqotga va fikr va g'oyalarni to'g'ri yetkazishda qiyinchiliklarga olib keladi. Nutqning tozaligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri bu mintaqaviy lahjalar va urg'ulardir.

Kalit so'zlar: *Nutq, nutq sofligi, tilshunoslik, samarali muloqot, lingvistik naqshlar, urg'u, grammatik xatolar, duduqlanish, ishonchsizlik, til evolutsiyasi.*

Inson zoti biz yashayotgan sayyoradagi yagona ongli mavjudot hisoblanadi. Uning boshqa jonzodlardan farqi so'zlay olishida va odob-axloq doirasida o'zini tuta bilishidadir. Gapirganda ham so'zlarni o'z o'rnida ishlata bilishi, tinglovchining holatiga, nutq sharoitiga e'tibor berishi lozim. Nutqning kommunikativ qoidalariga amal qilish faqatgina davlat idoralarida, diplomatik aloqalarda kerak deb o'ylash bizning eng birinchi xatomiz sanaladi. O'z tilimizga nisbatan hurmat-e'tibor ko'rsatishimiz, uning jozibasini, mazmun-mohiyatini anglashimiz uchun qilinishi kerak bo'lgan birinchi vazifa til imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanishdir.

Nutqning asosiy talablaridan biri uning sof bo'lishidadir. Nutqning sofligi deyilganda, adabiy til me'yorlariga amal qilingan ifoda tushuniladi. Ba'zida uchrab turuvchi til uchun begona bo'lgan unsurlar, axloq normalariga to'g'ri kelmaydigan so'zlar nutqning sofligiga

salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday so'zlarni ishlatilish usuliga ko'ra bir necha guruhlarga ajratamiz:

- Gaplarda so'z va qo'shimchalarning notog'ri qo'llanilishi;
- Shevaga oid so'z va iboralarning, so'z birikmalarining ishlatilishi;
- Varvarizm – o'rinsiz qo'llangan chet tili so'z va so'z birikmalari;
- Jargonlar;
- Vulgarizmlar;
- Parazit so'zlar;
- Kanselyarizmlar.

Madaniy nutq qoidalarini, tilning sofligini buzuvchi nome'yoriy unsurlarning birinchisi fonetik-orfoepik jihatdan so'z va qo'shimchalarning noto'g'ri ishlatilishidir. Tomni usti, kiyimlarim uyga turibdi kabi. Aslida tomning usti, kiyimlarim uyda turibdi shaklida bo'lishi kerak. Bir qaraganda bir-biriga o'xshash ko'rinadigan bu qo'shimchalarning imlosi tubdan farq qiladi. Bundan tashqari sinonim bo'lgan so'zlarning o'rin almashinishi ham nutqning mazmuniga putur yetkazadi. Masalan, yuz so'zini olaylik. Uning bet, aft, bashara, turq, oraz, uzor, jamol, chehra singari manodoshlari bor. Bu so'zlar turli hissiy-emotsional bo'yoqdor so'zlar hisoblanadi va har birining qo'llanish usuli bor. Jumladan, jamol, chehra so'zlari ijobiy, turq, bashara, aft so'zlari salbiy, oraz, uzor so'zlari tarixiy, yuz, bet so'zlari esa dominanta, yani, barcha shaklda qo'llana oladi. Ularning o'rni almasha, gap ma'nosida ham galislik paydo bo'ladi. Masalan jamoling qurisin, basharangdagi dona xoling o'zingga juda yarashadi kabi gap ma'nosi o'zgaradi.

Nutqning sofligini buzuvchi ikkinchi omil – bu dialektizmlar, yani shevaga oid so'zlar hisoblanadi. Biz uyda, ko'cha-ko'yda, yoki qarindosh va do'stlar orasidagi suhbatlarda shevadan foydalansak bo'ladi, lekin ta'lim- tarbiya ishlarida, rasmiy tadbirlarda, ish va o'qish jarayonlarida shevaga oid so'z va unsurlarning ishlatilishi nutqimizning sofligiga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa o'qituvchi-pedagoglar, davlat organlari ishchilaridan adabiy tilda so'zlashish talab etiladi.

Varvarizmlar – chet so'zlar, adabiy tilimiz uchun begona bo'lgan so'zlarni ishlatish ham nutqning sofligiga putur yetkazadi. O'rinsiz ishlatiladigan bu so'zlar boshqa tillarga mansub bo'lib, bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, migratsiya, tijorat va boshqa yo'llar orqali nutqimizga kirib kelmoqda. Masalan, ok, okey, malades, obshi, pajalista, vabshe singari so'zlar o'zbek adabiy tili uchun xos bo'lmagan so'zlardir. Ayrim kasb egalari yoki guruhlarning o'zlari o'ylab topgan „tili“ bo'lib, faqat ular uchun tushunarli bo'lgan terminlar jargonlar deyiladi. Jargonlar ma'lum guruhga mansub kishilar o'rtasidagi sun'iy til hisoblanadi. Masalan, pul so'zi o'g'rilar tilida mullajiring, aqcha, qassoblar tilida soqqa tarzida ishlatiladi. Biz badiiy asarlarda bunday so'zlarga ko'p marotaba duch kelganmiz. Bunday so'zlarni qo'llash orqali yozuvchi qahramonlar va ularning atrofidagi muhitni haqqoniy tarzda tasvirlab beradi.

Nutqning tozaligi samarali muloqotda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nutqning tozaligiga putur yetkazadigan omillarni tushunish odamlarga ushbu muammolarni hal qilish va yengishga yordam beradi. Talaffuz, grammatika, lug'at va ravonlikni yaxshilash ustida faol ish olib borish orqali shaxslar muloqot qobiliyatlarini oshirishi va aniqroq va ta'sirchan o'zaro ta'sirlarni ta'minlashi mumkin. Esingizda bo'lsin, amaliyot, ta'sir qilish va ijobiy fikrlash nutq pokligiga erishishning kalitidir.

Nutqimizni adabiy til meyorlariga rivoya qilish, so'zlarning yangi manolaridan foydalanish, badiiy-uslubiy jihatdan boyitish orqali ta'sirchan qilishimiz mumkin. Buning uchun ko'proq badiiy asarlar o'qish, so'zlarning imlosiga, izohiga ahamiyat qaratish lozim. Tilning sofligini saqlash va uni buzuvchi unsurlarning oldini olish uchun yana qator vazifalarni bajarish kerak deb hisoblayman.

Xulosa: Til va nutq sofligi haqidagi masallar tilshunoslik sohasidan qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Ular bizga til tarixiy, ijtimoiy va madaniy ta'sirlar natijasida shakllangan dinamik mavjudot ekanligini eslatadi. Tillarning xilma-xilligi va evolyutsiyasini qamrab olish, erishib bo'lmaydigan lingvistik poklikka intilish o'rniga, insoniy muloqotning boyligi va murakkabligini qadrlashga imkon beradi. Tilshunoslik ushbu masallarni o'rganishda davom etar ekan, til pokligi haqidagi tushunchamiz rivojlanib, lingvistik landshaftlarning o'zgaruvchan tabiatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baskakov N. A., Sodiqov A. S., Abduazizov A. A. Umumiy tilshunoslik. Toshkent, O'qituvchi, 1999 yil.
2. Musayev K. "Badiiy tarjimaning leksik va frazeologik masalalari". Toshkent, O'qituvchi, 2000 yil.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili – Toshkent: Universitet, 2006.397.
4. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Qurbonova M. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent: [Fan va Texnologiya](#), 2019. 310.
5. Hojiev A. Tilshunoslik terminlari lug'atdan. - Toshkent: O'zME, 2002. B.104.